

A

A, kisd. alakban *a*, első betű a magyar ábécében, honnan átv. ért. jelenti az ismeretek első elemi, vagyis legalsóbb fokát, e közmondás szerint: *Még az öreg A-t sem ismeri*. Hangmértéke időmozzanatra nézve a hosszú *á*-nak felét teszi, vagyis a mértékes versezetben egy hosszú *á* két rövid *a*-val ér föl, pl. ár-*á*dá, ták-*á*-rás, mely viszony a hosszú és rövid hangzók között általános. Kiejtése különféle tájszokások szerint több árnyalatú, majd nyíltabb majd kerekdedebb, majd öblösre gömbölyödő ajakkal. Legtisztább az, mely mintegy közép arányt tart az éles ejtésű szláv, és az igen öblös szájú póriasi vagy hiencnémet között, vagyis azon magyar vidékeken divatozó, melyek lakosi se a szláv se a német elemmel vegyítve vagy közvetlen érintkezésben nincsenek. Egyébiránt a tiszta hangoztatású rövid *a*-nak is két nemét különböztetjük meg, t. i. egy *nyíltabbat* és egy *zártabbat*.

A *nyíltabb a*-nak két ismertető jellege van, 1) hogy a zártnemű *o*, *u* hangzókkal tájéjtés szerint sem szokott váltakozni, pl. e szók gyökeiben: *ag*, *agg*, *agár*, *agy*, *agyar*, *aj*, *ajt*, *ajtó*, *ajak*, *ajándék*, *akad*, *akar*, *arasz*, *arany*, *aszik*, *aszal*, *asszony*; *babuk*, *babukkol*, *bagoly*, *baktat*, *bakó*; *csa*, *csavar*, *csacsog*, *csacska*, *csahol*, *csattan*, *csata*, *csattog*, *csatang*; *caf*, *cafát*, *cafrang*; *dac*, *dacol*, *dacos*, *dal*, *dalol*, *dana*, *daru*, *darvas*; *fa*, *facsar*, *fagy*, *fagyú*, *fák*, *fákad*, *fal*, ige és név, *fan*, *fazék*; *gabona*, *gacs*, *gacsaly*, *gadóc*, *galy*, *gajmó*, *galand*, *galád*, *galád*, *garat*, *gazda*; *gyagya*, *gyak*, *gyan*, *gyanánt*, *gyaní*, *gyarat*, *gyarap*; *habsol*, *had*, *haj*, *hajadon*, *hajlik*, *hajt*, *hal* név, *halas*, *halász*, *halad*, *hall*, *halom*, *has*, *hasad*, *hat* ige és számnév, *hatalom*, *hattyú*, *ha*, *haha*, *hahota*, *haza*, *hazug*; *jaj*, *jajgat*, *jargal*; *kac*, *kacag*, *kaca*, *kacor*, *kacér*, *kacsa*, *kajcs*, *kajcsos*, *kajsz*, *kajsza*, *kajtár*, *kajtat*, *kalauz*, *kaláka*, *kalán*, *kalinkó*, *kalantyú*, *kalimpázik*, *kalisztál*, *kalóz*, *kamat*, *kanaf*, *kankalék*, *kapcs*, *kar* (mennyiben lejtársá *ker*, mint *karing*, *kering*), *kattog*; *laboda*, *lafog*, *lafanc*, *lajha*, *lak*, *lakat*, *langy*, *lanka*, *lankad*, *laska*, *lazsna*, *lassú*; *macska*, *magas*, *majom*, *majzol*, *malac*, *marad*, *mart*, *maszlag*; *nagy*, *nadály*, *nap*, *nyak*, *nyaf*, *nyafog*, *nyaviga*, *nyal*, *nyargal*; *pajkos*, *paizs*, *pajta*, *pajtás*, *pala*, *palack*, *pandal*, *paripa*, *paritya*, *parlag*, *part*, *pata*, *patél*, *patkó*, *patt*, *pattan*, *patvar*, *puzar*; *ra*, *rajt*, *rab*, *rak*; *saj*, *sajog*, *sajka*, *sallang*, *sajnál*, *sajt*, *sajin*, *salap*, *sanda*, *sanyar*, *sarab*, *sarabol*, *sarol*, *sarló*, *sas*, *satnya*, *sav*, *savany*, *savik*, *savó*; *szab*, *szabad*, *szag*, *szajkó*, *szak*, *szakóca*, *szap*- *szapoly*, *szapu*, *szapora*, *szar*, *szarka*, *szarú*; *tag*, *tagad*, *tajték*, *takony*, *taeskó*, *tan*, *tana*, *tanórok*, *tanya*, *tar*, *tarka*, *tart*, *taré*, *tarj*, *taval*; *vacog*, *vad*, *vadon*, *vackor*, *vahákol*, *vaj*, *vak*, *vakandok*, *vakar*, *vakarcs*, *valag*, *vanyiga*, *var*, *varancs*, *varangy*, *varr*, *varga*, *vargánya*, *varjú*, *vas*, *vaszora*, *vaskos*; *zab*, *zabola*, *zagyva*, *zaj*, *zaklat*, *zakota*, *zavar*, *zacskó*; *zсарát*, *zсарol*, *zсарnok*.

Ezek közül némelyek és a következők többé vagy kevésbé elterjedt szokás szerint nyílt *e*-vel váltakoznak, u. m. *aha ehe*, *alafa elefe*, *ana ene*, *mama eme*, *apad eped*; *baca*

*bece, barka berke, barkóca berkenye, bakog bekeg; csal csel, csala csele, csalavandi cselevendi, csalafinta cselefente, család cseléd, csamcsog csemcseg; csapzik csepszik, csarit cserje, csattan csetten, csata csete, csak csekély; cafra cefre; dana dene, dagad deged, dali deli, dara dere derce; fakad fekély; gaz gezemice, galagonya gelegénye; gané geny, gagvog gegyeg; habog hebeg, habatol hebetel, habahurgya hebehurgya, hadar, heder, haj hej, hanyag henye, harsog herseg; kahácsol kehécsel, karika kerék, karingós keringős, kapaszkodik kepszkedik vagy gebeszkedik, kalantyú kelentyű, kavarr kever, lap lep, honnan lappan leppen, laponyag lepenyeg, lapottya lepény; makog mekeg; nap nep az ünnep szóban, nyal nyel, nyafog nyefeg, nyakgat nyekget; pamacs pemet, patécs petécs, palol pelel; rakottya rekettye; sajdít sejdít, sarkantyú serkentő, sanyar senyv, sarjú sereng; szamóca szemőce, szakóca szekece, sza sze, mint no-sza ne-sze; talabor terepély, tapos teper, tapickol tepickel; vakota feketé, varsa verse, 2) hogy hangrendi párhuzamos társa nyílt e, nevezetesen a képző és viszonyító ragokban, u. m. a) e névképzőkben, *aj ej*: soh-aj, mor-aj, csör-ej, zör-ej; *alom elém*, (az előbb *e*): irg-alom, jut-alom, kér-elém, tür-elém; *ap ep*: al-ap, gyar-ap, ker-rep, ül-ep; *any eny*: ar-any, hig-any, viz-eny, mir-eny; *asz esz*: horp-asz, dob-asz, rek-esz, póff-esz; *atag eteg*: lank-atag, herv-atag, leng-eteg, főrg-eteg; *atal etel*: hiv-atal, rov-atal, jöv-etel, men-etel; *atlan etlen*: ház-atlan, vár-atlan, nép-etlen, kér-etlen; *at et*: lát-at, mond-at, szür-et, üt-et; *atalan telen*: nyug-talan, un-talan, hír-telen, szün-telen; *ka ke*: szál-ka, sós-ka, csip-ke, tús-ke; *csa cse*: szár-csa, tó-csa, vér-cse, kenő-cse; *dad ded*: karcu-dad, kicsi-ded, körös-ded stb.; b) igeképzőkben: *ad ed*: ap-ad, loh-ad, ep-ed, süpp-ed; *aszt eszt*: ap-aszt, loh-aszt, ep-eszt, süpp-eszt; *an en*: csatt-an, patt-an, rett-en, döbb-en; *ant ent*: csatt-ant, patt-ant, rett-ent, döbb-ent; *at et*: jár-at, mul-at, nyir-et, öl-et; *tat tet*: jár-tat, foly-tat, vitet, ül-tet; *hat het*: jár-hat, foly-hat, vi-het, ül-het; *dal del*: szab-dal, fur-dal, szeg-del, tör-del; akodik, ekedik: mar-akodik ver-ekedik; *akozik ekézik*: vár-akozik, gyül-ekézik; *asz kodik eszkedik*: rug-aszkodik, er-eszkedik, stb; c) határozókban: *an en*: bátr-an, okos-an, szép-en, bölcs-en; *lag leg*: futó-lag, utó-lag, elő-leg, kellő-leg; *ta te*: hajdan-ta, leány-ta, régen-te, füen-te; d) névviszonyító ragokban: *ba be*: ház-ba, ól-ba, hely-be, öl-be; *ban ben*: ház-ban, ól-ban, hely-ben, öl-ben; *nak nek*: vas-nak, hús-nak, réz-nek, kő-nek; *val vel*: fá-val, hó-val, lé-vel, kő-vel; *abb ebb*: igaz-abb, okos-abb, mély-ebb, bölcs-ebb; *an en*: hárm-an, nyolc-an, het-en, öt-en; *at et*: falak-at, borok-at, erek-et, örök-et; *ta te*: hatszor-ta, hétszer-te, ötször-te; *van ven*: hat-van, nyolc-van, öt-ven, het-ven; e) személyragozott névviszonyítókbán: *am em*: nál-am, ról-am, vel-em, tőlem; *ad ed*: nál-ad, ról-ad, vel-ed, től-ed; *a e*: nál-a, ról-a, vel-e, től-e. f) személyragozott névutókban: *am em*: iránt-am, miatt-am, helyett-em, fölött-em; *ad ed*: iránt-ad, miatt-ad, helyett-ed, fölött-ed; *a e*: iránt-a, miatt-a, helyett-e, fölött-e, stb; g) bizonyos idő és személyi igemódosítókbán: *asz esz*: tart-asz, hord-asz, teng-esz, dönt-esz; *nak nek*: jár-nak, áll-nak, kel-nek, ül-nek; *am em*: járt-am, állt-am, kelt-em, ült-em; *ak ek*: járt-ak, állt-ak, kelt-ek, ült-ek; *anak enek*: járt-anak, állt-anak, kelt-enek, ült-enek; *jak jek*: jár-jak, áll-jak, kel-jek, ül-jek; *ja je*: jár-ja, áll-ja, kel-je, ül-je stb.*

A zártabb *a* közép helyet foglal el a nyílt *a* és *o* között, melynek ismertető jellege, hogy nyílt *e*-vel aligha, vagy igen gyéren, ellenben *o*-val, sőt ennek révén néha a távolabb eső *u*-val váltakozik, milyen részint a régi nyelvemlékek, részint az élő nyelvdivat tanúsága szerint, több gyakrszóban előfordul u. m. a névhatározó és mutató *a*, *az*, mely a távolra mutató *oda*, *ott*, *olyan*, *onnan*, szókkal rokon, s a régi hal. beszédben *oz*, továbbá ezek: *aba oba*, *ad od*, (a hal. besz. *odutta* = *adotta*) *adu odu udu* vagy *adv odv udv*, *alík*

alszik, alut olt, alaj olaj, alma olma, arat ort, al ol, alsó olcsó, arló orló olló, arc orc, avik ovik, avas ovas, avül ovül; bab bob boborcsó, bagár bogár bugár, baglya boglya buglya, bagrács bogrács, bahó bohó, baj boj honnan bajnok és bojnyék (mint a latin latro eredetileg zsoldos vitéz, utóbb rabló, zsvány), bakancs bokancs, balga bolond, bankó bunkó, barack, borock, barona borona, barázda borázda; csalán csolán, csarnok csornok, candra condra; dabroc dobroc, dancs doncs; falu folu, falka folka, fanyar fonyar vagy vonyár, far for, fartat fortat, farag forgács, farkas forkos, fancsika foncsika, fanc fonc, fanyalog fonyolog; gyap gyapju, gyop gyopár; hav hov, havas hovas, hajnal holval, hal hol, halt holt, hambár hambár, hamu homu, hancsék honcsok, harag horog, (hal. besz. horoguvék Isten); javas jovas, javít jovit; kakas kokas, kamasz kumasz, kan kon honnan kanász és kondás, kany kony kuny, kanyúl konyúl kunyorog, kapac kopasz, katyfol kotyfol, kacs kocvány, kacagány kocogány, kacor kocor, kapó kopó, kapar kopor kupor, kaponya koponya, kas kosár; labda lobda, lam lom, lampos lompos, latyak lotyok; mast most, madár modár, mag mog, magyal mogyal, magyaró mogyoró, magyar mogyar, magam mogam, makog, mokog, marj morj, mar, marcona, mor mordiás, maszat moszat, matóla motóla, matring motring, makacs mokány; na no; paszkonca poszáta, pakróc pokróc, pank ponk, pagyász pogyász, palaska poloska, pampuska pomposka, parancs poroncs, parázs porázs porgol, pacskol pocskol, patyol bogyol; ragasz rogosz, randa randa, paranda poranda, ragya rogya, ragyiva rogyiva, ravasz rovasz, ravatal rovatal, rakonca rokonca; sajtó sötó sutú, sank sonkoly, sarok sorok; szatyus szotyka, szatyor szotyor, szalma szolma; tahonya tohonya, ta to, tal tol, taliga toliga, tasz tosz, taszít toszít, taszigál toszigál tuszkál, tak takar tok tokmány, tap top, tapos toppan, taporján toporján, tarló torló; vatorász vatorász, vala vola, nevala nevola, varty vorty; zamánc zománc stb.

A képzőkben és viszonyító ragokban oly szók után, melyek hangzója hosszú *á*, mely esetben a tájéjtés az általános *a* helyett *o*-val él, pl. nád-ak nád-ok, nád-at nád-ot, nád-am nád-om, nád-as nád-os, nád-az nád-oz, nád-al nád-ol, nád-acska nád-ocska; vár-tam vár-tom, talál-jam talál-jom, áll-nak áll-nok, vigyáz-tak vigyáz-tok. Hangrendileg vékonyhangon megfelel neki a zárt *é*, pl. tár-ak tér-ék, vár-am vér-ém, tár-as tér-és, s megnyíbben tájéjtéssel *o*, párhuzamos társa leszen *ö*: tár-ok tér-ök, vár-om vér-öm, tár-os tér-ös. Ilyenekben a ragok *a* hangzója gömbölyübb, mint egyebekben, pl. ezekben: fal, fal-ak, fal-at, fal-am, fal-as, fal-az, fal-acska, melyet a tájéjtés sem szokott *o*-ra változtatni.

Midőn az *a* gyökhangú szó ikerítettik, ikertársa *i* vagy *e* hangzót veszzen föl, s kicsinyítő jelentésű, pl. billeg ballag, csihel csahol, tipeg tapog, dirib darab, filit falat, giz gaz, kipked kapkod, lifeg lafog, nyifeg nyafog, dene dana, dere dara, hetel hatol, kecet kacat, kever kavár, csele csala stb.

- A, (1)**, távolra mutató szócska, mely bizonyos távolságra vonatkozó szóknak mintegy nyomatékat ad, pl. ott van a! oda menj a! olyan a! úgy a! ellentéte a közelre mutató *e*: itt van e! ide jőj e! ilyen e! így e! Előtte *m* toldalékat vesz föl, s az illető mutatóval egyesül: *amott* (= am-ott), *amoda*, *amolyan*, *amúgy*, *amonnán*, valamint a közelre mutató *e* is: *emitt*, *emide*, *emilyen*, *emígy*, *eminnen*. A *hol* előtt csupaszon marad: a hol a! és így: e hol e! Utótétellel *n* toldatot kap: *ott-an*, *oly-an*, *úgy-an*, *onn-an*; elülhátul toldva: *amottan*, *amonnán*, *amolyan*, *amúgyan*; ellentétek: *emittén*, *eminnen*, *emilyen*, *emígyen*. Ezen zárt *a* rokon azon *o*-hoz, mely az *ott*, *oda*, *onnán*, *oly*, *úgy* (ógy) távolítókbán rejlik, s ellentéte *e* azon *i*-hez, mely az *itt*, *ide*, *innen*, *ily*, *így*, *ihol* mutatók alaphangját teszi, honnan a régi nyelvben: *ett*, *ede*, *ennen*, *ely*, *ehol*.

A, (2), névelő, önhangzóval kezdődő szók előtt toldva *az*. Eredetre és alapfogalomra nézve a fentebbi mutatóval egy, mennyiben a névelő mintegy rámutatva határozza meg az illető nevet. A mutató névmás *az* abban különbözik tőle, hogy a névelő csupán határozó, emez pedig bizonyos meghatározott személyt vagy dolgot képvisel, pl. más jelentése van e mondatban: *az ember halandó*, és ebben: *az ember* (= az ott ember) *nem pedig majom*; hasonlóan más: *a ló szép állat*; és *az ló*, *nem számár*.

–**A, (1)**, az egyes harmadik személynévmás (ő) módosított alakja, és pedig 1) a birtokragozásban, mélyhangú nevek után, mint: bor-a, lov-a, haj-a, zug-a; hosszú *á* után zártabb hangú: ház-a (o), láb-a (o), nyál-a (o). Vékonyhangú párhuzamos társa nyílt *e*, vagy, táj-ejtéssel, zárt *é*: méz-e, lép-e, csöv-e, tej-e, nyug-e. Ezekben az *a e* szorosan véve személyre vonatkozik, s a tárgymutató rag kimarad, de előtűnik a *ja je*-féle ragozásban, mely elemezve = *i - a i - e*: pl. kar-ja, dob-j-a, epé-j-e, kecség-j-e. 2) a határozott alakú (vagyis tárgyilagoss) igeragozásban, majd tárgymutató nélkül, mint: várt-a, tolt-a, majd nyilván tárgymutatóval: vár-j-a, tol-j-a, várand-j-a, toland-j-a. Midőn a tőigének idő- vagy mód-képzője szinte *a* végzetű, ezzel egyesülve hosszú *á*-t alkot: vár-á = vár-a-a, tol-á = tol-a-a, vár-ná = vár-na-a, tol-ná = tol-na-a. Régiesen: várá-ja, tolá-ja, várná-ja, tolná-ja, s tulajdonképpen ez az eredeti alak, mert a *vára* és *várna* ígétőkben *a* az idő- és *na* a módképző, ezekhez a határozott formában járul, először a tárgymutató *i* vagy *j*: vára-ja, várna-ja, azután a személyrag *a*: vára-i-a, vár-a-j-a, várna-ja, s megnyújtva: várá-ja, várná-ja. Hasonló párhuzamos eljárással a magashangúakban: veré = vere-j-e veré-j-e, ver-né = verne-j-e verné-j-e. Hogy az *i* vagy *j* a tárgyat mutatja, vagyis mint tárgymutató világosan a személyragtól külön előtűnik, kétségtelen ezen alakokban: ver-j-ük, ver-i-tek, ver-i-ők, vár-j-uk, vár-j-á-tok (= vár-ja-atok), vár-j-ák (= vár-ja-ak), mindenütt a jelentő módban. Ezen *i* vagy *j*, mint tárgymutató némely személyben és időben eltűnik ugyan, de nem tűnik-e az el ezekben is: mondan(i)om, mondan(i)od, mondan(i)unk, mondan(i)otok? és ki tagadhatja, hogy épen úgy bennök rejlik az azokban is, mint világosan kiejtjük és írjuk ezekben: monдания, mondaniok?

–**A, (2)**, időrag, mely mélyhangú igékből úgynevezett félmúltat képez: száll-a, jár-a, gondol-a, mutat-a, mely egyszersmind a harmadik személyt is rejti magában, mely a többesben *an* (= ön) alakban tétetik ki: járának = jára-an-ak (jára-önök), szállának = szálla-an-ak (szálla-önök), épen úgy, mint a többi időkből: járnak = jár-önök, jártanak = járt-önök, járjanak = járj-önök, járnának = járna-önök. A magashangúakban párhuzamos társa *e*: kel-e, tör-e, ül-e, honnan, kelének = kele-önök, törének = töre-önök, ülének = üle-önök. Ugyanez a határozott igeragozásban köz nézet szerint a tárgymutató *a* alakban tétetvén utána, ezzel összeolvadva hosszú *á*-t alkot: láta-a látá, monda-a mondá, és így a többesben, láták = láta-a-ak = láta-a-ők, mondák = monda-a-ak = monda-a-ők; hanem a tárgymutató itt is inkább *i* vagy átváltozva *j*, mint a jelen időben, mert *látá*, régiesen: láta-i-a vagy láta-j-a, mondá = monda-i-a vagy monda-j-a, *hallá* = halla-i-a = halla-j-a (= halla-v-a, a régi hallotti beszédben). Így az óhajtó módban is *látná* = látna-i-a = látna-j-a, mondaná = mondana-i-a = mondana-j-a. V.ö. –**A, (1)**.

A párhuzamos magashangúakban: vere-e vagy vere-i-e = veré, üt-e vagy üte-i-e = üté, verne-e vagy verne-i-e = verné, ütne-e vagy ütne-i-e = ütné, a többesben: vere-i-ők = verék, üte-i-ők = üték, verne-i-ők = vernék, ütne-i-ők = ütnék, úgy hogy régebben is megvolt: verné-j-e, ütné-j-e, veré-j-ek, üté-j-ek, verné-j-ek, ütné-j-ek.

A mi magát az *a* időragot illeti: Révai véleménye szerint ezen időképző eredetije: *va*, melyből *van*, *val*, vagy létige törzse is fejlődött ki, s a *v* elhagyásával lett volna pusztá

a, magashangon *e*, miszerint *lát-a* = lát-*va* = lát-*vala*. Azonban itt azon nehézség áll elő egy részről, hogy *va* gyök magában semmiképpen nem jelent múlt időt, más részről épen a *vala* szóban levő *a* rag az, a miről itt szó van; mindig fennmarad tehát azon kérdés: hát a *vala* szóban, vagyis ennek *a* ragában, hol vette magát a múlt idő fogalma? Mennyiben t.i. *e* rag múlt időt képez, mely bizonyos távolban áll tőlünk: valószínűnek tartjuk, hogy ezen *a* rokon a távolra mutató *a* hanggal (l. **A**, **1.**), s tovább fejlődve a távol levő időnek, vagyis a múlt kornak fogalmát magában rejtő *ó*, vagy *av* szóval, melyből *avúl*, *avik* is stb. származtak. Alapfogalomban, valamint hangban, egyezik ezzel az előlehes *ha*, mely először jelent általán időt, pl. *né-ha*, *vala-ha*, *so-ha*, *minden-ha*, másodszor különösen múlt, régi időt, ezekben: *hajdan*, elemezve *ha-időn*, azaz régi időben, és *háí-bái*, mely túl a Dunán régít, őcskát, elavultat jelent; pl. *háíbái* (régi) *írományok*. E szerint *e* múltképző legeredetibb s egyszerűbb alakja *a*, mely általában távolba mutat, tehát távol jelent s a magashangú igék után a hangrendhez alkalmazkodva *e*-re változott. Megemlítendő még, hogy a szanszkritban az *a*, a görögben pedig *e* augmentum épen az imperfectumnak is jellemzője, mint a magyar félmúltban; a perzsában pedig a múlt időhöz minden számban és személyben *i* járulván, azt tartós és viszonyos múlttá teszi, mi általános és igaz jellemes jelentése a legtöbb úgynevezett imperfectumoknak a nyelvekben.

- A**, **(3)**, az *ő ó* rag, mint részesülői képző módosított, illetőleg rövidített alakja, mely képez részint fő-, részint melléneveket 1) élő igékből: csusz-ó csusz-a, csoroszl-ó csoroszl-a, húz-ó von-ó, húz-a von-a, mond-ó mond-a, csal-ó csal-a; magas hangon *e*: szül-ő szül-e, teremt-ő teremt-e, üdvözít-ő üdvözít-e; különösen gyakorlatos igékből, melyekben a *g*, *k*-ra változik, egyúttal gyakran kihagyatván az előző önhangzó, mint: fűrg-ő fűrg-e, sürg-ő sürg-e, leng-ő leng-e, csireg-ő csirk-e, cineg-ő cineg-e, vagy cink-e, csacsog-ó csacsk-a, locsog-ó locsk-a, bugyog-ó bugyog-a vagy bugyk-a; e nyomon elemezhetők több állatok *ka ke* végzetű nevei, mint: róka, csóka, pulyka, szarka, szalonka, macska, sőt más neműek is, pl. szűrőgő szürke, csipegő csipke, röpögő röpke, szotyogó szotyka stb. 2) elavult vagy szokatlan igekötőkből: sundabunda (nem török szó) = súnýóbujó, ronda = rontó (szenvedőleg), kajla = kajló, vizsla = vizsoló, hinta = hintó, hetlektla = hetlőktló, bodza v. bogya = bodoszó vagy bogyozó, eme = emő, zsenge = zsenge, nyurga = nyurogó, karka = karigó, karogó, guriga = gurogó. 3) hangutánzó igegyökökből: dud(og) dud-a, zen(eg) zen-e, bon(og) bon-a, toty(og) toty-a, nyif(og) nyif-a, szip(og) szip-a, gyagy(og) gyagy-a, dad(og) dad-a; hasonlóak: lib-a kuty-a, csib-e, pip-e, zsizs-e stb.

Több helynevekben az *i* milységnévi képzőrag előtt az *ó*-nak átváltozása, változéka: Ardó, Arda-i, Csurgó Csurga-i, Brassó Brassa-i, Makó Maka-i, Szikszó Sziksza-i, valamint a magashangúakban párhuzamos társa *e* az *ő* változéka: Szendrő Szendre-i, Jenő Jene-i, Döbrő Döbre-i. E hangrendet követi más nevekben is a birtokragok előtt: hordó horda-ja, horda-im, horda-id, horda-i, ajtó ajta-ja, ajta-im, ajta-id, ajta-i; velő vele-je, vele-im, vele-id, vele-i; szőlő szöle-je, szöle-im, szöle-id, szöle-i.

Számos fő- és mellénevekben a tulajdonságot vagy milységet jelentő *ó- ú*-nak, és az *e* hangrendileg *ő- ű*-nek felel meg, milyenek: csig-a, szuc-a, ragy-a, bok-a, csup-a, dar-a, kor-a, koh-a, cser-e, pizs-e, heny-e stb. A megrövidített keresztnemeknek némi nagysági, öregségi árnyalatot kölcsönöz, mint: Gyur-a, Józs-a, Mis-a, Pist-a, kicsinyítve: Gyur-i, Józs-i, Mis-i, Pist-i; így Kata, Panna, Juca, Kati, Panni, Juci stb.

- A**, **(4)**, csupa kihangzásféle toldalék, mely az illető gyök vagy törzs értelmét nem módosítja, pl. szigony-a, rapos-a, ap-a, any-a, báty-a, zúz-a (a tiszai vidéken, mely a Duna mel-

lett: zúz); ilyenek a göcsei nyelvjárásban: máj-a, szarv-a, fenhangú szóknál: méh-e, melyek aztán így ragoztatnak: méhije, májája, szarvája. Ily vidéki szójárást követett Béla király névtelen jegyzője is némely szókban, mint: hetü, ős-e, Erdély-ü stb., a mi onnan is megtetszik, hogy sok idegen neveket is ily toldattal ír: Ecilburgu. A hasonlókbló vett állítás tehát, hogy a magyar gyökszók régente kéttagúak voltak volna, nincs igazolva, mert ily szójárás ma is divatozik, valamint általában minden régi emlék, írója tájbeszédének jellemét hordozza, de a mi általános szabályt nem alkothat.

A!, isz. mely különféle kedélyállapotot fejez ki, s értelmét a hangoztatásból ismerni meg. a) Meglepetésre, megütközésre, véletlen benyomásra mutató, illetőleg figyelmeztető. *A! mily zajt hallok! A! mintha álgyudörgést hallottam volna! A! mit látok!* 2) Boszu-, harag-, nemtetszés hangja. *A! ne alkalmatlankodjál! A! ne beszélj!* 3) Makacs tagadási hang. *A! a!*

AB, (1), több helynév gyöke, u. m. Aba, Abaliget, Abács, Abád, Aba-ujvár, Abaj-homok, Abara, Abod, Abód, Ablánc, Abda, Abony, Abos. Eredeti jelentése meg nem határozható, mennyiben csak régi oklevelek nyomán lehetne meghatározni, ha azon helynevek a régít, ót (av-at), apát, vagy pedig a *hab*-ot jelentő *ab*-tól, vagy végre egészen ismeretlen a kiavult ily hangú gyöktől kapták-e neveiket.

AB, (2), elvont gyök, melyből a festetlen, szürnemű durva fehér posztót jelentő *aba* származott, 1. *Aba*; 2. Valószínű, hogy az eredetileg tajtékot (spuma) jelentő *hab* szóval egyeredetű, mennyiben a hab színe rendszeren fehér.

AB, (3), az összetett *abajgat* igének gyökize, s kergetve üzve távolító jelentése van.

AB, (4), elvont egyszerű gyök, melyből kihangzással lett az elavult *aba*, kemény ajakhanggal *ap*, *apa*, régiesen *ob*, *oba*. Rokonai a héber *ab*, török *aba*, hell. ἄββα, πάππος, arab *abon*, aram *abo*, s több más nyelvbeli hasonló szók. Alapértelményben egyezik vele a régi korra vonatkozó *av ov*, melyből *avúl ovúl*, *avas ovas*, *avar* stb. származtak. Mennyiben a régi kor a jelentől távol áll, végelemezésben, rokonai a távolra mutató *a*, és a távolító, elűző *ab*.

–**AB**, névképző, mely elavult és élő gyökökből főneveket képez; magashangon *eb*, megnyújtva *áb*, *éb*, pl. dar-ab, kasz-ab, sar-ab, ter-ab, ver-ab vagy ver-éb, ger-éb, has-áb, nyal-áb.

ABA, (1), elavult szó, most *apa*, honnan a harmadik magyar király neve *Aba Sámuel*, mint-hogy a népnek mint kegyes atya különösen kedvezett vala.

ABA, (2) 'festetlen (fehér), durva, szőrféle szövet' Annyi mint *haba* vagy *hava*, vagy is *hab-*, *hav*-színű t.i. szövet. A török nyelvben szinte meg van, s Hindoglu ekképp magyarázza francia nyelven: *drap turc très gros* (igen durva török posztó). A perzsában *ábaft* Vullers szótára szerint: *panni genus crassum et spissum*; s magáról a szóról Vullers azt mondja az *á* (hosszú á) 'talán' az *a* (rövid *a*) alpha privatívum helyett, mintha volna: *non (bene) textum*, – t.i. *baft* vagy *bafte* szó szerint annyi mint szövött, szövet. De egy az, hogy az alpha privatívum, mely különben is ritkán jön elő a perzsában, itt rövid *a* szokott lenni; más az, hogy a 'bene' szó csak oda képzeltek az összetételbe, de való-sággal nem létezik abban; nem volna-e tehát egyszerűbb és helyesebb azt mondanunk (hisz ha a magyarról nem akarunk tudni, ott van, mint imént látók, a törökben is): *aba-baft* (azaz aba-szövet) = *abbaft* = *ábaft*. Általán a perzsában számtalan *scytha*, illetőleg turáni vagy túri – („Túr, nomen regni Turán” – Vullers) és médiái (ékiratilag: mádi) elem foglaltatik.

ABAFINÁL 'Székely tájszólással, a gyermeket vesszővel, vagy más embert is bizonyos ütleggel derekasan elver.' Eredete homályos, és összetett szónak látszik, talán az üzést, üldözést jelentő *abaj* és *fenyít* (fenyél) elemekből módosítva, miszerint ennyit tenne: *üldözve fenyít*. Vagy talán valamely verekedő, kegyetlenkedő *Abafi*, *Apafitól* vette eredetét?

ABAJ, elvont törzse 1) a gyak. *abajg*, *abajgat* származékoknak 2) *abajd*, *abajdoc* szónak.

ABAJD Valamely árúnak tisztátalan, belekeveredett részei (Fusti). Az *abajdoc*-tól elvont újabb alkotású szó.

ABAJDOC v. **ABAJDÓC** 'gabona-neműek, melyek másneműek- vagy fajúakkal kevervők, elegyítvők' Alapérteményénél fogva úgy látszik, hogy gyökre nézve a *habar* igével egyezik, mintha volna *habardóc*, azaz, összehabart, kavart, zavart valami. Képzésre nézve hasonló hozzá: *gombóc*, gombalakú téstásétel, *daróc*, darabos, durva szövet, *vadóc*, vadzab, *martalóc*. Az *oc* vagy *óc* képző *os*-ból változott át, mintha volna: *abajdos*; így *harpac* am. *horpac*, *gömböc* am. *gömbös*.

ABAJG 'Üző, kergető, távolodásra szólító hangon kiált, üvölt.' Képzésre hasonló hozzá, *rivalg*. Törzse az összetett *a!* és *haj!* üző indulatszóból áll: *ahaj*, hangváltozattal *abaj*; rokon vele *hábor*. Haj! vagy hajh! indulatszótól erednek a rokon értelmű *hajhász* és *hajszol* igék is.

ABÁL 'Erdélyi tájszó, s am. kéjeng, lágy gyöngéd érzelemben mereng.' Egynek látszik a régies *apol* igével.

ABÁR, elvont törzse *abárol* szónak.

ABARA 'rudakon vagy cölöpökön álló szalmafüdél, mely a gabonaasztagot vagy szénakazalt az eső ellen takarja' Talán a borító *abroncs*, *abrosz* szókkal egy törzsű, s annyi mint *boró* vagy *bora*, innen a elötéttel: *abora*?

ABÁROL Törzse *abár*, alapérteményénél fogva rokon a *habar*, *kavar*, *zavar* igékkel. Egyébiránt egyezik vele a szlovák *obarovati*, mely szintén leforrázást, és kavarást jelent, s *obar* = leforrázott húsféle, melynek rokontársa *zabar*.

-**ABB**, a középfokú hasonlítás toldott ragja, vagy, ha úgy tetszik, képzője, párhuzamos magashangon -*ebb*, mely azt jelenti, hogy azon tulajdonság, melyet bizonyos alanyról mondunk, nagyobb fokon megvan benne, mint a hozzája hasonlítottban, pl. *az ökör hasznosabb állat az ebnél; a vas keményebb, mint az ólom*. Önhangzók után *bb*: utó-*bb*, elő-*bb*, melyek ha rövidek, *a e*, megnyúlnak: butá-*bb*, gyöngé-*bb*. *U, ü, i* után kétalakú: szomorú-*bb*, vagy szomorú-*abb*, keserű-*bb* vagy keserű-*ebb*, deli-*bb* vagy deli-*ebb*. Mássalhangzók után, ha önhangzóval kezdődő rag járul utána, egyszerű *b* alakban is divatozik: *okos-b-ak, okos-b-at, okos-b-an, okos-b-odik*, mit a könnyebb kiejtés szokott meghatározni; de a régi nyelvben a legnehezebb kiejtés dacára is egyszerű - *b*. pl. *kemény-b, kerekded-b, álnok-b, tömérdek-b* stb. melyeket Révai, Etym. P. I. Sect. I. Cap. II. fölös számmal idéz, s véleménye szerint, ezen *b* eredetileg *öb*, mely rokon a fordított és sokaságot jelentő *bő* melléknévvel. Ehhez oda tehetjük, hogy alapérteményben egyezik vele azon *be!* vagy *beh!* mely nagyítást fejez ki, pl. *beh jó! beh szép!* miszerint így is elemezhető *okos-beh, kerekded-beh*, elhagyván a hangzót vagy szelletet is: *okos-b, kerekded-b*, mint a *te(sz), le(sz)* igeképzőkből: *domború-te(sz) = domború-et = domború-t*, (*domborít*), *domború-le(sz) = domború-el = domború-l*. Az elötétes önhangzó, csak a kiejtés könnyébbítésére szolgál, mint a múlt időben a *t* képző előtt, pl. *győz-t* helyett *győz-ött*, ragozva: *győz-t-em, győz-t-él, győz-t-ünk, lát-t* h. *lát-ott, lát-t-am, lát-t-ál, lát-t-unk*.

Hasonló hozzá a szuómi vagy finn *p*, *pi*, mely az *n* ragos alapfokú birtokos esethez járul, pl. *makia* édes, *makian* édesé, *makian-pi*, s az *n*-nek hangtani oknál fogva *m*-re változtatva, *makiam-pi*. Minthogy pedig a magyar nyelvben a hasonlítás rag *b*, a hasonlító szóhoz az alanyesetben járul *s abb ebb* is leginkább a nyomaték végett van meg-toldva, de a mit igazol akár a *bő* toldott alakja: *bőv* vagy *bév*, akár a *beh*-ben rejlő szel-let, melyekben mind a *v* mind a *h* könnyen átváltozott a másik *b*-re, pl. öregbev = öregebv = öregebb; továbbá, minthogy a finn *ampi*, *ämpi*, *empi*, *ompi* első íze a birtokos eset ragja, a fokozóé pedig tulajdonképp csak *p*, *pi*, innen állíthatni, hogy az *abb ebb* és *ampi empi* elemileg egészben véve épen nem hasonlók, hanem legfőlebb a *b*, *be* és *p*, *pi*. Van-e a finn *p*, *pi*-nek oly eszmerokona, mint a magyar *b*-nek, azt határozzák el a finn nyelvűvárok. Azonban különös figyelmet érdemel a perzsa nyelv, mely jeles nyelvűvárok tanúsága szerint, igen sok scytha elemet foglal magában. Így a hasonlító fokban szinte megvan az árja eredetű *tar* vagy *ter*, de alkalmaztatik abban a *bih* melléknév is, melynek jelentése épen a magyar *jó*, *bő*. S a mi még nevezetesebb, a hasonlított szó mellé épen úgy mint a magyarban vagy *tól* (nál) rag, vagy *mint* szó tétethetik. Lásd Pfizmaier török nyelvtanának perzsa részét, 80. §. végén, és Vullers perzsa szókönyvét 282. lapon.

E hasonlító ragnak két, sőt háromféle viszonytársa van, t. i. a) *mint*: ő nagyobb, mint te; b) *nál*, *nél*: Péter kisebb Pálnál; c) régiesen és tájdivatosan, *től*, *tól*: szebb tőlem = szebb mint én. Hogy ezen hasonlítás *nál* eredetileg vagy *mál*, vagy *nól* lehetett, ennek megvitatását l. **NI**, **-NÁL**, helyragokról szóló rovatban. A hasonlítás ezen nemében némi távolítás rejlik, a *nál* pedig mint maradó nem a távolító kérdésre, *honnan?* hanem a *hol?* maradóra felel meg, pl. Pálnál voltam; miszerint: *szebb nálam* am. szebb melletttem, és *szebb tőlem* am. szépsége az enyémtől bővülve (fölfelé fokozva) távozik, elválik.

ABDÁL 'Kemenesali tájszó, s am. told, fold, helytelenül varr, összeagat.' Egy jelentésű vele a Vasban, Szalában divatos *aklál*, *aglál*, honnan valószínű, hogy az *abdál* is hangváltozattal eredetileg *akdál* volt, azon *ak* gyöktől, melyből *akad*, *akaszt*, *akgat* vagy szokott kiejtéssel *aggat* származtak.

ABLAK Származására nézve, ha gépileg csak *ab* gyököt vennők föl, ez a többi magyar szókkal nincs fogalmi, illetőleg családi rokonságban, azonban ha tekintetbe vesszük, hogy egyezik vele a szlovák-cseh *oblok*, és a fényes, csillagos eget jelentő *obloha*, melyek összetett szók az *o* és *blok bloha* elemekből, s ezekkel ismét rokon a *blk*, mely fényt, villámot jelent, továbbá, hogy ezekhez hasonlók a héber בָּלַע (balág), szanszkrit *blász*, hellén φλέγω , φλογέω , latin *fulgeo* melyek mind világosságot jelentenek, végre, hogy ezekkel tökéletesen összeüt a magyar *világ*, tájdivatosan *velág*, akkor épen nem hibázunk ha gyökül *vil*, vagy *vel*, vagy az önhangzó előtételével *ivl* vagy *evl* = *avl* = *abl* hangokat is vesszük. Hogy az önhangzó előre is tétethetik, mutatják apró = porú, unszol vagy onszol = noszol, az árja (szanszkrit, görög, latin, perzsa stb.) *da* vagy *dá* gyök a magyarban *ad* vagy *ád*.

ABLEGÉNY 'Dunán túli tájszó, s jelent tojás- és darával készült tésztát, mely pogácsaként zsír- vagy vajban sültve a levesbe tétetik.' Minthogy más kiejtéssel *hablegény*, s lapos pogácsa vagyis lepény formája van, legvalószínűbb, hogy eredetileg *hablepény*.

-ABOL, ösz. igeképző, az *ab* névképzőből és *ol* igeképzőből: dar-ab-ol, kasz-ab-ol, sar-ab-ol, magash. *ibél*: dir-ib-él, csir-ib-él. Terméketlen képző.

ABR, elvont gyök. Átvetve *bar* azonos a fődést, takarást jelentő *bor*, *bur* gyökkel a *borít*, *borúl*, *burok* stb. szókban. Származékai: *borincs* vagy *boroncs*, betűátvétellel: *obrincs*

vagy *abrincs*, továbbá *abrosz*, mint asztalborító szövet. Hasonló áttétel *unszol* vagy *onszol = noszol, idv = dív, da* vagy *dá* gyök az árja (szanszkrit, görög, latin, perzsa stb.) nyelvekben, a magyarban *ad* vagy *ád, apró = porú* stb.

ABRAK Eredetét nyelvünkben elemezni nehéz. Hasonló hozzá a hellén βρώσχω, eszem, és βρωμα ededel, éték. Valószínűleg ebből elemezhető a szláv nyelvekben divatos *obrok* is. Egyébiránt azon alapnál fogva, hogy az abrak régebben általán, s mai divat szerint a lónemű állatoknak kitűnően hasznos edel, étet jelent, vélemény gyanánt ide tehetjük, hogy talán az *ebéd* (evéd) szóval egy eredetű, s vékonyhangon = *ebrek* vagy *ebrék*.

ABROSZ Elemezésére nézve l. **ABR**, elvont gyök, mely szerint eredetileg borítót, takarót jelent. Némely szláv nyelvekben: *obrusz*.

AC, elvont gyök, melyből **ACÉL** származott, s jelent valami keményet, szilárdat. Rokona a szintén keményítésre vonatkozó magashangú *edz* (= ed-ez).

–**AC**, képző, hangváltozattal *oc, ec, öc*. Jelentésére megfelel az *acs* ragnak, pl. *kupac, kukac, malac, geréc* (= gerincs), *gömböc*.

ACÉL Egyezik vele a szláv *océl* vagy *ocel*, s mennyiben az acél edzés által készül, rokona a német *ätzen*; régente *azan, azzan, etzen*. V.ö. **ACZ** gyök és **EDZ**. Hogy az acél rugékonyságot nyerjen, bizonyos hőfokig hevítik; ez által keménységéből valamit vesz ugyan, de hajlékonyabb és kevésbé lesz törékeny (Nentvich. A vegytan elemei). A két Heysze szótára is a német *Stahl* szót a *sta, stán* (stehen gyöktől származtatva), így értelmezi: das Starre, Harte.

–**ACK**, ősz. képző, melynek eleme *k*, úgy látszik, csak kihangzásos toldalék, pl. *pal-ack, tar-ack*, mint a tövis-*k*, pilinc-*k*, Berec-*k* szókban. Igen ritka divatú, s az *ac* kicsinyítőtől különbözik.

–**ACS, (1)**, hangrendi változattal: *ocs, ecs, écs, ics, öcs*, kicsiny. névképző, mely leginkább fő- s néha melléknevekhez is járul, többnyire *ka ke* kicsinyítővel egyesülve. Hangzója *a, o, e, ö*, ritkán *i*, rendszeren az illető szó többesében levőhöz alkalmazkodik, pl. *ur-ak ur-acs, ur-acs-ka, bor-ok bor-ocs-ka, köv-ek köv-ecs-ke, kert-ék kert-écs-ke, tör-ök tör-öcs-ke*. Ezen képzőről többen azt tartják, hogy a szlávoktól kölcsönöztük, minthogy változataival együtt a szláv nyelvekben is közönségesen divatozik, pl. *hlav-icska fej-ecske, devojka leány-ka, devoj-csica leány-ocs-ka*, vagy nyitravölgyiesen *lány-csika*. Rokon vele a latin *cu*: *mulier-cula, homun-culus*, a szásnémet *chen, männ-chen, weib-chen*. Vajon van-e a latin *cu*, szláv, *ka, csa, ca, ic* s német *chen*-nek saját nyelvökbeli megfelelő gyöke, itt nem kutatjuk: de azt senki sem tagadhatja, hogy nyelvünkben alaphangra és fogalomra nézve, a *ke* kicsinyítővel egyeznek a *kev-es, ki-s, ki-csi* gyökei, valamint az önálló *écs* vagy *öcs* = kisebbik, fiatalabbik testvér (törökül: *akh*), és *ocs-ó nyúl* = fiatal vagy kicsi nyúl, egyesítve pedig mind a kettő, tökéletesen megegyezik *csak*, tájdivatosan p. o. Göcsejben *csek* szóval, melyből csekély is ered.

–**ACS, (2)**, névképző, mely a kicsinyítő *acs*-tól különbözik, s részben a milységet jelentő *as* képzővel rokon, illetőleg annak módosítása p. o. a *makacs, pipacs, ordacs* szókban, részben mint *csinál* régiesen *cseál* igező gyöke: *cse*, alhangon: *csa*, jelent munkálót, eszközlőt, eszközt, pl. *szivacs, dugacs*.

–**ACSON, ACSONY**, kettőzött képző: *alacson* vagy *alacsony*; magashangon: *ecsen*, például *kerecsen*.

AD A maga nemében legegyszerűbb gyökige, s rokon vele a szanszkrit *dá*, lapp *addom*, finn *annan*, latin *do*, hellén δίδωμι, szláv *dám* stb.

-AD, (1), helynévképző, mely az illető törzsek többeséhez alkalmazkodva *od, ed, éd, öd* módosításokkal jár, ú. m. *lov-ak Lov-ad, lud-ak Lud-ad, som-ok, Som-od, ölv-ek, Ölv-ed, eb-ek Eb-ed, bög-ök Bög-öd*. A hangzóval végződő gyökök, vagy törzsek után: *ád, ód, éd, öd, ud, üd, id*: Abád, Tarród, Ürgéd, Szapud, Gyömröd stb. Igen sok helynévben egyszerű *d*: Udvar-d, Tömör-d, Farkas-d, Nyáras-d, Köves-d. Mint szorosan vett helynévképző egyezik azon *d*-vel, mely az *i-de* és *o-da* helymutatókban rejlik, s melynek közeli rokona a helyben marasztaló *t* az *itt ott* helyhatározókban. Egyébiránt e nemű helynevek közül többen a *d-t s-re* változtatják, mint: Somod Somos, Szilvád Szilvás, Almád Almás, miszerint ezen képző egyszersmind az összekötetési, vagy birtokviszonyi tulajdonságot jelentő *as, es, os, ös* értelmét is kifejezi, pl. *Ludad* = ludas hely, *Somod* = somos, *Ebed* = ebes, *Nyárad* = nyáras, *Ölved* = ölves, *Udvard* = udvaros hely. Némely helynevekben *gy-re* változik, mint: Somogy, Szilágy, Almágy.

-AD, (2), osztó számneveket képez, hangrend szerint: *od, ed, öd*. Az árja nyelvekben is a rendszto számnevek *d*-vel igen közel rokon *t*-vel képeztetnek, így a hellénben: $\pi\rho\omega\text{-}\tau\text{-}\omicron\varsigma$, $\tau\rho\iota\text{-}\tau\text{-}\omicron\varsigma$, $\tau\acute{\epsilon}\tau\alpha\rho\text{-}\tau\text{-}\omicron\varsigma$, $\pi\acute{\epsilon}\mu\pi\text{-}\tau\text{-}\omicron\varsigma$, $\acute{\epsilon}\kappa\text{-}\tau\text{-}\omicron\varsigma$, $\delta\acute{\epsilon}\kappa\alpha\text{-}\tau\text{-}\omicron\varsigma$, a latinban: *quar-t-us, quin-t-us, sex-t-us*, a szanszkritban: *pra-th-amasz (első), dvi-t-íjasz (másod), tri-t-íjasz (harmad), csatur-th-asz (negyed)*, a németben: *zwei-t-e, dri-tt-e, vier-t-e, fünf-t-e, zehn-t-e* stb. Schott Vilmos ír előadása szerint az egész vagy scytjai (csúd vagy scythák, török, tungúz és mongol) családban is lényeges ismervé (ismertető jele) a rendelő számnak *t* vagy *d*, pl. a syrjanban *njolj-ed* (negyed), *vit-öd* (ötöd), a lappban *nielj-ad, vid-ad, mordvinban nilitse* (nili-te helyett), néha *n* közbeszúrattal mint a szuómiban, törökben; az utóbbiban a *d*-nek *ds*-vé lágyultával is, pl. *bir-indsi első*, régiesen *előlső*, *iki-nd-si (ketted)*, *altynsdy (hatod)* stb. (lásd: *das Zahlwort in der tschudischen Sprachenklasse von Wilhelm Schott. Berlin*). A magyarban a török *ndsi*-nek hangokban megfelelni látszó *ső, só*, ezekben: *első, utolsó, innesső, túlső, végső* stb. igen szépen megfejtetik az *eső* (azaz fekvő, helyezett) részesülövel: *elől-eső* (régiesen csakugyan *előlső*), *utól-eső*, *innen-eső*, *túl-eső*, *vég(ül)-eső*.

-AD, (3), igeképző, s hangrendileg párhuzamos társa *ed*, amaz mindenféle mély, emez mindenféle magas gyökök és törzsek után. Ezen nemű önható *ad ed* képzőnek az átható *aszt eszt* párhuzamos társa, t. i. amaz mintegy önmagában működő bennmaradó, önmagára ható, emez kifelé ható cselekvést jelent, vagyis az önható *ad ed* = azzá, vagy olyanná lesz, mintegy tevődik, amit vagy amelyet az illető alapszó jelent, pl. *ár-ad* = árrá lesz, *horg-ad* = horoggá vagy horogalakúvá változik, *higg-ad* = higgá lesz stb. tehát általán bizonyos állapotba való átmenetelt átváltozást fejez ki; az átható *aszt eszt pedig* = más valamit vagy valakit olyanná tesz, amit vagy amelyet az illető alapszó jelent, pl. *lik-aszt* = likassá, *horp-aszt* = horpasszá, *kop-aszt* = kopasszá tesz.

Az *ad ed* képzőnek önható értelmét tehát abból ismerjük meg, hogy *aszt eszt* párhuzamos társa vagyon, pl. *apad apaszt, akad akaszt, marad maraszt, ragad (haeret) ragaszt, eped epeszt, mered mereszt; különben átható erejű, pl. a rag-ad (rapit), fog-ad (cselédet, vendéget) igékben. Továbbá, az *ad ed* mint belképző gyakorlatos önhatókat képez, mely esetben párhuzamos társa a míveltetve átható *at et*: *ing-ad-oz, ing-at, mozg-ad-oz, mozg-at, leng-ed-ez, leng-et, csörg-ed-ez, csörg-et*.*

E párhuzamításokból kitetszik, hogy ezen képző lényegét a *d* teszi, mely, mint a maga nemében lágyabb, kisebb hatású cselekvést fejez ki, ellenben a keményebb *t* erősebb, erélyesebb, külső változást okozó hatással bír. A *d* és *l* mint nyelvbetűk rokonsága a nyelvészekről általában elismerve van, s kitűnő például hozatnak fel a többek között a

hellén δάκρυμα és latin *lacryma*; a magyarban is az igék egyes második személyének raga *d* vagy *t* vagy *sz* helyett többnyire *l*, pl. az egész szenvedő igeviszonyításban: várat-*ol*, kéret-*el*, kéretend-*el*, kéretél (= kérete-*el*) kéretnél (= kéretne-*el*); így az alanyiban is a mutató mód jelen és jövő idején, s foglaló módon kívül, mindenütt: kérél (= kére-*el*), kért-él vagy kért-*el*, kérnél (kérne-*el*) stb. Szinte a második személyt jelentő *t* vagy *d* helyett áll az *l* ezen alakban is: kér-*lek*, vár-*lak*, mint a hatás tárgya. Innen van, hogy a magyar (ül ül) is rokon értelmű azaz önható igéket képez, azon különbséggel, hogy *ad ed* rendszerint elvont gyökökhöz járul, *ül ül* pedig már önálló szókból alkot további származékokat.

- AD**, (4), egyes számbeli második személyű birtokrag. Ezen rag nem egyéb, mint a második személynévmás *te*, megfordítva *et*, *ed*, módosult mása.
- AD**, (5), egyes számbeli második személyrag, a határozott alakú igék némely idejében és módjában, s párhuzamos társa *ed*, nevezetesen a *múltban*: irt-*ad*, itt-*ad*, látt-*ad*, gyúrt-*ad*, mondt-*ad* vagy mondott-*ad*, vert-*ed*, ett-*ed*, nézt-*ed*, ütött-*ed* vagy ütt-*ed*, kértett-*ed* vagy kérdt-*ed*, ölt-*ed*, a *parancsolóban* és *kapcsolóban*: irj-*ad*, igy-*ad*, láss-*ad*, gyúry-*ad*, mondj-*ad*, verj-*ed*, nézz-*ed*, egy-*ed*, ölj-*ed*, mely alak már ma a parancsoló mód képzője elhanyagolásával egyszerű *d*: ir-*d*, id-*d*, (igy-*ad*), mond-*d*, ver-*d*, öl-*d*. Az ígető véghangzójával összeolvad az úgynevezett *félmúltban*: ira-*ad* irád, monda-*ad* mondád, ver-*ed* veréd, üte-*ed* ütéd; az *ohajtóban*: irna-*ad* irnád, mondana-*ad* mondanád, verne-*ed* vernéd, ütne-*ed* ütőd; a *részesülőben*: irva-*ad* irvád, verve-*ed* vervéd. A jelentőmód jelen idejében háromágú *od*, *éd*, *öd*: ir-*od*, hord-*od*, húz-*od*; ver-*éd*, tész-*éd*, néz-*éd*, ölel-*éd*, tüzel-*éd*; öl-*öd*, üt-*öd*, bököd-*öd*; a jövőben kétágú, t.i. *od éd*: irand-*od*, hordand-*od*, húzand-*od*; verend-*éd*, nézendéd, ölend-*éd*, ütend-*éd*, böködend-*éd*.

Ezen rag is a második személynévmás egyik módosítása.

ADAG Újabb kori alkotású, s általában elfogadott jó szó.

- ADAL**, (ad-al) ősz. névképző, magash. *ed-el*, melynek első eleme az önhatókat képző *ad ed*, a másik pedig valószínűleg a részesülő *ó ő* kisarjadzó módosítása, pl. ri-*ad* ri-*ad-ó*, ri-*ad-al*, él-*ed*, él-*ed-ő*, el-*ed-el*, hasonlóak: vi-*adal*, di-*adal*.
- ADALOM**, (ad-al-om) ősz. névképző, magash. *edelém*, melynek elemei: az önhatókat képző *ad ed*: ri-*ad*, fár-*ad*, borz-*ad*, forr-*ad*, eng-*ed*, pök-*ed* v. pök-*öd*, a középképző *al el*, és a hanggrató *om ém*, honnan: ri-*ad-al-om*, fár-*ad-al-om*, borz-*ad-al-om*, forr-*ad-al-om*, eng-*ed-el-ém*, pök-*ed-el-ém*, v. pök-*öd-el-ém*. E hasonlóknál fogva valószínű, hogy a *vi-adalom* és *di-adalom* törzsei elavult *viad* és *diad* önhatók, valamint a *sokadalom* (némelyek szerint = sok-adás, eladás, árulás) törzse lehet *sok-ad-ik* önható, mint *kevesedik*, honnan, *sokadalom* = sokból álló vásári gyülekezet. Hasonló ige-törzsekből fejlettek ki: hied-*elém*, ijed-*elém*, gerjed-*elém*, töred-*elém*, türed-*elém*, késed-*elém*, jöved-*elém*, győzed-*elém*, veszed-*elém*.
- ADÁN**, ősz. határozó képző *jobbádán* szóban. Maga *jobbád* nem igen van divatban, hanem némelyek szerint a régi *jobbágyok* (optimates regni) = jobbadok, az ország jobbadjai.
- ADDIG** Azok, akik gépileg elemeznek (ad+dig legfőlebb az+dig) vagy a hasonlításban keresnek minden üdvöt, már-már a török *dig* raghoz folyamodtak, de amely eljárásnak tökéletesen ellentmond az *adzig* alak, mely a Régi magyar nyelv- emlékek IV. kötete 72. lapja szerint Vasban, Somogyban mai napig is divatozik.
- ADÉK**, (ad-ék) ősz. névképző, mely részint köz divatú, részint elavult önható igékhez járulván jelenti az illető cselekvésnek tárgyát, vagy művét, eredményét. Első eleme az

önhatókat képző *ad* magash. *ed*: ak-ad, mar-ad, rep-ed, pörs-ed, a második összetettnak látszik, a részesülő *é* (= *ö*) és *k*-ból: ak-ad-é-k = akadást okozó valami; mar-ad-é-k = maradó, megmaradó valami; rep-ed-é-k = repedés által támadt rés, hézag, pörs-ed-é-k = pörsedő valami pl. bibircsó. Ilyenek: hull-adék, fák-adék, has-adék, nyál-adék, sarj-adék, szak-adék, roml-adék, oml-adék, olv-adék, öml-edék stb.

ADÉKONY (ad-ék-ony), hármás névképző, melynek első tagja *ad*, magash. *ed* (ed-ék-eny) önhatókat képez, s a többi két tag azt jelenti, hogy az illető személy vagy dolog bizonyos hajlammal, könnyűséggel bír azon cselekvés gyakorlására, melyet a törzsige fejez ki, pl. *olvad-ékony*, ami könnyen olvad, vagy olvadni hajlandó, képes; *gyulad-ékony*, ami hamar könnyen meggyullad; *enged-ékény*, aki vagy ami engedni hajlandó, vagy szokott; *feled-ékény*, könnyen feledő. Ily alakú szónk kevés van divatban, de hasonlók szerint helyesen szaporíthatók s legott érthetők volnának ezek is: *akadékony*, *dagadékony*, *fakadékony*, *fáradékony*, *lankadékony*, *evedékény*, *repedékény*, *süppedékény* *gerjedékény* stb. Alapfogalomban hasonló hozzá: *atag*, felhangon: *eteg*, mellyel gyakran fölcserélhető pl. lankadékony, lankatag; olvadékony, olvatag; lengedékény, lengeteg stb.

ADMIRÁL Idegen eredetű szó, magyarosan: *tengernagy* vagy *tengernök*. A nyelvtudósok szerint az arab *amir* (vagy *emir*) *al ma* szókból eredett, s jelentése: parancsnok a tengeren.

ADÓ Megjegyzésre méltó, hogy a török nyelvben is *eda* fizetést jelent.

ADOLF A német nyelvészek szerint am. edler Helfer.

ADOMA Idegen hellén nyelven: *anekdota*. Képzésre olyan mint: *lakoma*.

ADÓS Hangra hasonló hozzá az illír *oduzsan*, de elemzésre különbözik, mert ez összetett szó az *o* és *duzsiti* (tartozni, debeo) elemekből, tehát = debitor.

–**ADOZ**, (ad-oz) képez gyakorl. önható igéket, magash. *edéz*. Elemei a belcselekvést képző *ad ed*, és a gyakorl. *oz éz*, pl. *ár-ad-oz*, *fár-ad-oz*, *mar-ad-oz*, *dag-ad-oz*, *ak-ad-oz*, *olvad-oz*, *szűny-ad-oz*, *ep-ed-éz*, *leng-ed-éz*, *rep-ed-éz*, *hűl-ed-éz*, *mer-ed-éz*. Az illető igének gyakorlati, folytatási, ismétlési, sokasági értelmet kölcsönöz.

–**ADOZIK**, (ad-oz-ik) háromtagú képző, mely közép *ik*-es igékből középigéket alkot. Az illető gyökige által jelentett állapotnak belső gyakoriságát fejezi ki.

ADU Változattal: *odu* vagy *udu*, *odv* vagy *udv*. Elvont gyöke *ad* vagy *od* azonos *dug* szónak *du* gyökével fordított alakban, s képzésre hasonló az *üd-ü*, *ned-ü*, *red-ü*, *feny-ü*, *seny-ü*, *ham-u*, *dar-u* s több ilyenekhez.

–**ADZIK**, (ad-oz-ik) öszv. képző, módosítva: *odzik*, *edzik*, *ödzik*, jobbára nevekből képez középigéket, melyek növesre, illetőleg állati vagy növényi szaporodásra vonatkoznak, s gyakorlatos belcselekvők, úgymint: *fi-adzik*, *borj-adzik*, *kölyk-edzik*, *sarj-adzik*, *mohodzik*, *level-edzik*, *ág-adzik*, *gyöker-edzik*, *hüvely-edzik*, *toll-adzik*, *szarv-adzik*, *fej-edzik*. Ezen képző szakasztott mása: *asodik*, *osodik*, *esédik*, *ösödik*: *fi-asodik*, *borj-asodik*, *kölyk-esédik*, *pölyh-ösödik*, *ág-asodik* stb. T.i. az *ad*, *od*, *ed*, *öd* = *as*, *os*, *es*, *ös*, és a *z* = *d*.

AFIUM, *opium* szó változata.

AFONYA v. **ÁFONYA** Hasonló hozzá a román *afine* (*Vaccinium*. L.)

AFRIKA Nevét a régi írók némelyike (Solinus) szerint Afer-től Hercules fiától, mások (Josephus) szerint Ábrahámnak ugyan ily nevű fiától vette. A régi görögök Libya (Λιβύη) néven nevezték.

AG, elvont gyök, mely fönvan az *agg* és *agos* szókban. Véleményünk szerint eredeti jelentése vagy a meghajlást, görbülést jelentő *g* hangban keresendő, vagy rokonnak tekinten-

dő a vénet jelentő *av*, *avas* szókkal, mennyiben t.i. ezen származékokban a vén kor bizonyos tulajdonságait, nevezetesen az elfogyást, soványodást leljük föl. Az agár az ebfajok között legszikárabb, mintegy legavatagabb; a ki *agg*, az avataggá lesz; másik elemzéssel l. **AGÁR** szó alatt; *agos*, *ebagos* = szőrös, mintegy idő előtt elaggott formájú, csenevész gyermek. Molnár A.-nál az *agg* (vetus) majd egy majd két *g*-vel fordul elő, így más régi iratokban is, pl. Révay-, Góry-codexekben.

–**AG** Mint névképző érteményre nézve közel áll az *as*, *os*, *es* stb. képzőhöz.

AGACS 'Mátyusföldén am. akác, akácfa.' Gyöke *ag* azon *ak* lágyított mása, melyből *akad*, *akaszt*, *akációs* származtak.

AGANCS A dolog természeténél fogva gyöke *ág*, mely könnyebb hangoztatás végett rövidül használtatik.

AGANCOSODIK, (ág-ancs-os-od-ik) Agancsai nőnek, sarjadzának.

AGÁR Résztint tulajdonsági, résztint hangrokonsági tekintetből hasonlíthatók: a latin *acer* (gyors), a magyar *ugor*, szláv *ogár*, *ogáru*, *ehér*, török *zaghyr*, hellén ἄγρα, mely vadászatot jelent, szanszkrit *csar*, (előhalad, latinul: *curro*); a honnan azt véljük, hogy ezen szóban az *ag* gyök mint általában a *g* hang görbülést, meg- vagy előrehajlást jelent, mint például a sebesen futó kutyánál, lónál stb. tapasztaljuk.

AGÁT Eredetije a hellén ἄχάτης.

AGG, (1) Minthogy az *agg* mint mn. csak vén korra, nagy időre vonatkozik: innen is valószínű, hogy az *agg* igének is ez a tulajd. eredeti értelme.

A lapp nyelvben *ai gie* = ő, a finnben *akka* = vén asszony, ő, ő anyja, a szanszkritban is *akká*, annyi mint anya, nagyanya, melyekkel ismét összeűt magas hangon a magyar egyszerűbb *ük*; ide tartozik a török *ökszüz* (= árva) is, melyben *szüz* (*sziz*) viszonyrag am. nélkül, nélküli (vesztett, fosztott), *ökszüz* tehát nem más, mint *ük-* vagy *akká-szüz* am. nyavesztett. Nem hibázunk, ha a török *aga* vagy *agha* szót is ide iktatjuk, mely ott am. úr. S nem származhatott-e ez *agg*-ből épen úgy mint a franci *seigneur*, *sieur*, *monsieur*, olasz *signor*, a latin *senior-ból*? Előfordul még a törökben *ik*, mely régít, öreg, s *ak*, mely fehér, szürkét jelent; és vajon nem jellemzi-e ez szinte az *agg* kort? Meg kell még jegyeznünk, hogy a főtebbi szanszkrit *akká* szót Eichhoff az *acs*, *becs*, *becsül*, tisztelet gyökből származtatja, s ehhez sorozza a német *Acht*, *achten* szókat is. A tisztelet, becsület is mindig egyik tulajdonítmánya volt a régiségnek, aggságnak (bár ezt napjainkban kevésbé tapasztaljuk), innen a 'tisztas régiség' szójárás a magyar nyelvben.

AGG, (2) Ha ezen szóban első tulajdon érteményül az ó kort vesszük, úgy elemezhetni, hogy gyöke *ag* vagy *agg* az *av* gyökből eredne, honnan *avas*, *avúl* szók is származnak, miszerint *agg* annyi mint *av-ag*, hosszabban *avatag*. Minthogy továbbá a bú, töprenkedés felől azt tartjuk, hogy idő előtt vénít, innen *aggni* = oly valamivel gyötörni fejünket, ami aggá tesz. Hasonló észjárással a szláv nyelvekben *sztari* vén, *agg*, és *sztarost* = vénység és aggodás, és *sztarám sze* = aggodom, és vénülök. Ellenben más eszmemenettel azt is vélhetni, hogy az *agg* tulajd. érteménye: görnyed pl. gond alatt, törődik, mintegy lenyomott, szorongatott állapotban szenved, mely értelemben hasonló hozzá a szanszkrit *ag ang* (összenyom), hellén ἄγγω, latin *ango*, *angor*, német *Angst*, *eng*, *bang*. Innen lett volna átv. ért. *agg* = vénül, vénhedik, azaz a nagy kor terhe miatt megtörődik, s mintegy összenyomva meggörbed.

AGGASTYÁN Elemeire oldva: *agg-asz-t-án* = agasztott. A *t* meglágyult benne, mint a *toportyán*, *parittyá*, *pattantyú*, *csörgetyű*, s több ilyenekben.